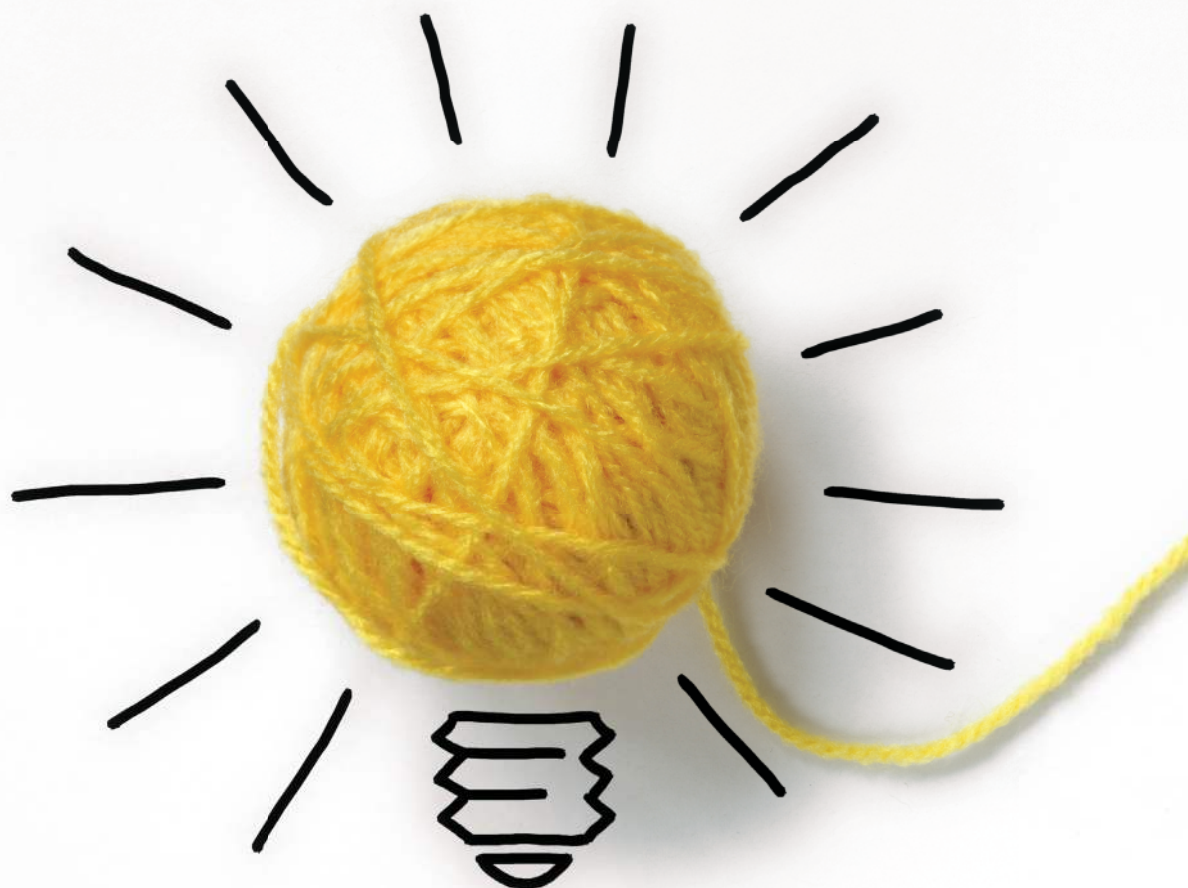

Maaïke van den Herik en Arnout Schuitema

EEN ONDERZOEKENDE HOUDING

WERKEN AAN PROFESSIONELE ONTWIKKELING

Een onderzoekende houding

Een onderzoekende houding

Werken aan professionele ontwikkeling

Maike van den Herik en Arnout Schuitema

uitgeverij | C
coutinho

bussum 2023

www.coutinho.nl/onderzoekend

Je kunt aan de slag met het online studiemateriaal bij dit boek. Dit materiaal bestaat uit een pdf-versie van de zelfscan onderzoekende houding.

© 2016 Uitgeverij Coutinho bv

Alle rechten voorbehouden.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan Stichting Reprorecht (www.reprorecht.nl). Voor de readerregeling kan men zich wenden tot Stichting UvO (Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, www.stichting-uvo.nl). Voor het gebruik van auteursrechtelijk beschermd materiaal in knipselkranten dient men contact op te nemen met Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, www.stichting-pro.nl).

Eerste druk 2016, zesde oplage 2023

Uitgeverij Coutinho

Postbus 333

1400 AH Bussum

info@coutinho.nl

www.coutinho.nl

Omslag: Coco Bookmedia, Amersfoort

Beeld: illustraties p. 45, 49, 62, 97, 107 door Robby van der Meulen, oorspronkelijk voor animatiefilm 'Een onderzoekende houding', gemaakt voor Windesheim – zie <https://media.windesheim.nl/Mediasite/Play/10b2de91cdd24286bcb6a3a3e32772891d>; cartoons p. 99 Bill Waterson; foto p. 36 door de auteurs; overig beeld © Shutterstock

Noot van de uitgever

Wij hebben alle moeite gedaan om rechthebbenden van copyright te achterhalen. Personen of instanties die aanspraak maken op bepaalde rechten, wordt vriendelijk verzocht contact op te nemen met de uitgever.

ISBN 978 90 469 0531 9

NUR 143

Voorwoord

Met dit boek willen we aankomende professionals in de zorg en in het onderwijs handvatten geven voor het ontwikkelen van een onderzoekende houding. Het boek is geschikt voor de eerste fase van leraren- en zorgopleidingen; het is bedoeld voor aankomend hulpverleners, voor leerkrachten in het basisonderwijs en voor docenten in het voortgezet onderwijs. In de eindtermen van het hbo en competentiebeschrijvingen van leraren- en zorgopleidingen is vastgelegd dat hbo-studenten onderzoeksvaardigheden kunnen inzetten, uitkomsten van onderzoek moeten kunnen gebruiken en daarbij kritisch moeten kunnen redeneren en argumenteren. Van studenten wordt verwacht dat ze onderzoek leren inzetten in de professionele context. Ook moeten ze zaken vanuit verschillende perspectieven kunnen bekijken en om kunnen gaan met complexe informatie. Een zogenoemde onderzoekende houding is daarbij van groot belang.

In het algemeen wordt verondersteld dat een onderzoekende houding automatisch aangeleerd wordt wanneer studenten in de loop van hun studie diverse studieopdrachten uitvoeren. Maar het is de vraag of deze aanname juist is. Wij denken dat het goed is om de onderzoekende houding in de opleiding expliciet aandacht te geven.

De onderzoekende houding wordt in diverse publicaties en op verschillende congressen genoemd als essentieel kenmerk van een hbo-professional (zie bijvoorbeeld Onderwijsraad, 2014). Zo wordt in het rapport *Beoordelen is mensenwerk* de onderzoekende houding genoemd als een van de drie componenten van onderzoekend vermogen (Vereniging Hogescholen, 2014). De andere twee componenten zijn: kennis van anderen uit onderzoek kunnen toepassen en zelf de onderzoekscyclus kunnen doorlopen.

Boeken waarin het zelf doen van onderzoek wordt behandeld zijn er in vele soorten. Boeken over een onderzoekende houding zijn er nog weinig. Met dit boek willen we deze lacune opvullen.

Dankwoord

Wij hebben ieder een gelijke bijdrage geleverd aan het schrijven van dit boek. We hebben het boek echter niet zonder hulp tot stand gebracht. Velen hebben meegedacht en feedback gegeven. Ze hebben tijd en aandacht besteed aan de teksten. Voor de inhoudelijke tips bedanken wij (in alfabetische volgorde) Gerben Bakker, Maarten Borneman, Marlies Jellema, Tineke Kingma, Sabine Mulder, Erik Ploeger, Mieke Steenhuis en Esra Yildirim.

Daarnaast zijn wij dank verschuldigd aan degenen die feedback hebben gegeven op delen van het concept, namelijk: Kees Bal, Rob Bartels, Herman Blom, Martine Ganzevles, Erna de Gelder, Willem Hollewand, Mechteld Lengkeek, Hanneke van Lieshout, Lisette Munneke, Piet Murre, Theo Pullens, Anje Ros, Remi Soleman en Jack de Swart.

Onze dank gaat ook uit naar de personen die dit boek mede mogelijk hebben gemaakt: Michel van de Graaf en Frits Harinck voor het meedenken over de opzet van het boek, Robby van der Meulen voor de treffende illustraties, en Tommy

Visscher van Windesheim voor meedenken over het gebruik van de illustraties, Marijn Meijer en Janne van der Leer voor de verbeter slag tijdens het redactieproces.

Speciale dank gaat uit naar onze 'critical friends': Cosiene Burger, Melina Fleurke, Wouter Scholten en Jantine Schuitema.

Maaïke van den Herik en Arnout Schuitema
voorjaar 2016

Inhoud

Inleiding 9

1 Wat is een onderzoekende houding? 13

- 1.1 De vier kenmerken van een onderzoekende houding 15
- 1.2 Methodisch werken, ethiek en reflectief vermogen 17
- 1.3 Waarom een onderzoekende houding zo belangrijk is 18
 - 1.3.1 Doen wat het werkveld vraagt 18
 - 1.3.2 Fouten doorzien 19
 - 1.3.3 Onzekerheid is de enige zekerheid 21

2 Een onderzoekende houding ontwikkelen 23

- 2.1 Plato en Socrates 23
- 2.2 Hoe leer je een onderzoekende houding aan? 24
 - 2.2.1 Fase 1: oriëntatie op jezelf en het thema 27
 - 2.2.2 Fase 2: bewust oefenen 28
 - 2.2.3 Fase 3: internaliseren 30
- 2.3 Professionele intuïtie 30

3 Opmerkzaam zijn 33

- 3.1 Wat 'opmerkzaam zijn' is 33
- 3.2 Strategieën bij het opmerkzaam zijn 36
- 3.3 Aandachtspunten bij opmerkzaamheid 40
- 3.4 Hoe nu verder? 41

4 Nieuwsgierig zijn 43

- 4.1 Wat 'nieuwsgierig zijn' is 43
- 4.2 Omgaan met onzekerheid 45
- 4.3 Vragen stellen 48
- 4.4 Informatie van personen 51
- 4.5 Informatie uit bronnen 56
- 4.6 Handelingen uitproberen 59
- 4.7 Wat leidt af van nieuwsgierig zijn? 60
- 4.8 Hoe nu verder? 60

5 Bedachtzaam zijn 61

- 5.1 Wat 'bedachtzaam zijn' is 61
- 5.2 Bewust nadenken 62
- 5.3 Stilstaan 64
- 5.4 Je oordeel uitstellen 67
- 5.5 Van perspectief wisselen 69
- 5.6 Wat staat bedachtzaamheid in de weg? 73
- 5.7 Hoe nu verder? 74

6 Kritisch zijn 75

- 6.1 Wat 'kritisch zijn' is 75
- 6.2 Manieren van kritisch redeneren 80
 - 6.2.1 Een redenatieschema maken 80
 - 6.2.2 Kritisch omgaan met verkregen informatie 81
 - 6.2.3 Redenatiefouten herkennen 84
- 6.3 Wat staat kritisch zijn in de weg? 88
- 6.4 Hoe nu verder? 91

7 Informatie delen 93

- 7.1 Wat 'informatie delen' is 93
- 7.2 Effectief zijn in het delen van informatie 94
- 7.3 Creatief zijn in het delen van informatie 98
 - 7.3.1 Voorwaarden voor creativiteit 98
- 7.4 Valkuilen bij informatie op een creatieve manier delen 102
- 7.5 Informatie delen: met anderen meedenken 103
- 7.6 Niet iedereen heeft een onderzoekende houding 104
- 7.7 Hoe nu verder? 105

8 Tot slot 107

- 8.1 Vier praktijksituaties 108
- 8.2 Veertien stellingen 111

Bijlage 1 Zelfscan onderzoekende houding 113

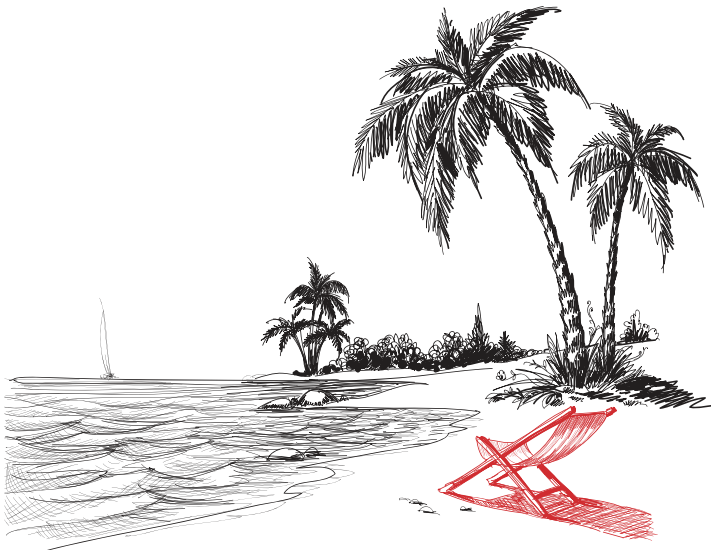
Literatuur 117

Register 119

Over de auteurs 125

Inleiding

Wat is het toch heerlijk om soms niet te hoeven denken. Stel je voor: je ligt in een hangmat op een warm tropisch strand. Om je heen zijn geluiden van de golven en vogels. Ergens ver weg zijn kinderen ruzie aan het maken. Maar dat geluid negeer je. Ik hoop dat de ouders het snel oplossen, denk je. Maar verder denk je helemaal niks. Langzaam dommel je in slaap. Als je wakker wordt, is het al avond. Je gaat naar een restaurant in het mediterrane stadje. De menukaart begrijp je amper en je kiest voor de 'Sorpresa de la cocinera'. Je vertrouwt erop dat de kok zijn vak verstaat en dat het lekker zal zijn. Je gaat later die avond terug naar het hotel en pakt het boek dat je hebt meegenomen. Dat gaat over een geheim agent die allerlei hoogstonaarschijnlijke gebeurtenissen meemaakt. Het leest heerlijk weg.

Genieten van momenten waarop je niet hoeft na te denken kan heel prettig zijn. Veel situaties in het dagelijks leven zijn compleet anders. Studeren voor een tentamen of een moeilijk gesprek met een vriend vraagt denkwerk. En het werk waar je nu voor wordt opgeleid eist dat je continu nadenkt over de vraag hoe je kwaliteit kunt leveren. Dat nadenken over kwaliteit is het onderwerp van dit boek, met als centraal begrip de 'onderzoekende houding'. Vanuit zo'n houding ben je namelijk bereid situaties te onderzoeken; je bent bereid energie te steken in dat onderzoek, je ervoor in te spannen. Een onderzoekende houding wil bijvoorbeeld zeggen dat je openstaat voor signalen, zoals schreeuwende kinderen, en deze signalen analyseert om te beslissen of je actie moet ondernemen of niet. Een onderzoekende houding betekent bijvoorbeeld ook dat je jezelf motiveert complexe informatie in te winnen die je kan helpen een goede beslissing te nemen. En dat je bereid bent te zoeken naar fouten in je eigen ideeën en overtuigingen en deze fouten onder ogen durft te zien. Een onderzoekende houding is dus iets anders dan de uitvoering van

een onderzoeksproject. Het gaat om een houding die je in heel veel professionele situaties kunt laten zien.

Misschien vraag je je nu af: is een onderzoekende houding wel zo belangrijk voor het beroep waarvoor ik word opgeleid? Dit is een goede vraag die wijst op kritisch denkvermogen. Het antwoord op de vraag is: 'Ja, zo'n houding is belangrijk voor het vak dat je leert', want als professional neem je veel beslissingen die invloed hebben op anderen. Als je goed observeert wat er om je heen gebeurt, er kritische vragen over kunt stellen, goed evalueert en reflecteert (allemaal aspecten van een onderzoekende houding) dan doe je kennis en vaardigheden op en voorkom je fouten.

Het begint al vroeg

Je begint in feite als baby al met een onderzoekende houding; de ontwikkeling ervan is een continu proces dat al is gestart toen je werd geboren (baby's en jonge kinderen zijn heel onderzoekend). Op de basis- en middelbare school ben je door je leerkrachten gestimuleerd om je onderzoekende houding verder te ontwikkelen. En tijdens je studie en daarna, in je werk, zal dit proces doorgaan. Door oefening krijg je meer en meer een professionele onderzoekende houding. Hierdoor word je beter in je vak, weet en kun je meer en is de kans op fouten kleiner, zoals we hiervoor al aangaven.

In weekenden en op vakantie hoeft je (van ons in ieder geval) natuurlijk even geen onderzoekende houding te hebben. Hoewel: even kijken wat er aan de hand is met kinderen die schreeuwen (weet je wel zeker dat het om ruzie gaat?) kan nooit kwaad.

De inhoud van dit boek in vogelvlucht

In hoofdstuk 1 staan we stil bij de vraag wat een onderzoekende houding is en waarom zo'n houding belangrijk is in je opleiding en in het werkveld waarvoor je opgeleid wordt. Voor het aanleren van een onderzoekende houding, onderscheiden we drie fasen. We beschrijven ze in hoofdstuk 2. In de hoofdstukken 3 tot en met 6 staat telkens een kenmerk van de onderzoekende houding centraal; achtereenvolgens opmerkzaamheid, nieuwsgierigheid, bedachtzaamheid en kritisch kunnen denken. Theorie wordt steeds afgewisseld met praktijkoefeningen. In hoofdstuk 7 lees je over het delen van informatie. Wat kan kennis van jou voor anderen betekenen, wat zijn manieren om informatie met anderen te kunnen delen en hoe kun jij meedenken met anderen? Ook in dit hoofdstuk zijn oefeningen verwerkt. In het afsluitende hoofdstuk 8 geven we een terugblik, een vooruitblik, een viertal casussen en veertien stellingen om met je studiegenoten en op je stageplek over te discussiëren. In bijlage 1 vind je een zelfscan die je kan helpen je doelen te bepalen en je voortgang te volgen.

Hoe gebruik je dit boek?

Een onderzoekende houding is voor een hbo-professional nodig in een veelheid van beroepssituaties; denk aan contact leggen met de doelgroep, praktijkproblemen oplossen, een professionele opstelling kiezen tijdens conflicten. Voor het aanleren van een onderzoekende houding is veel oefening en doorzettingsvermogen

nodig. Bestudering van dit boek is een startpunt. Wat erbij hoort is dat je aan de hand van de opgenomen opdrachten ook oefent in de praktijk. Door oefening zal het inzetten van een onderzoekende houding je steeds makkelijker afgaan, het wordt een natuurlijke houding.

Online studiemateriaal

Op www.coutinho.nl/onderzoekend vind je het online studiemateriaal bij dit boek. Dit materiaal bestaat uit een pdf-versie van de zelfscan onderzoekende houding.

Wat is een onderzoekende houding?

Bij een houding gaat het niet om iets wat je 'weet' of 'kan' maar om de manier waarop je je in een bepaalde situatie opstelt. Bij een negatieve houding kun je denken aan 'altijd alles afkraken, je altijd afzijdig houden'; bij een positieve houding aan 'bereid zijn om iets nieuws te leren'. In dit boek richten we ons op het aanleren van een positieve houding; een houding waarin je gemotiveerd bent om je onderzoekend op te stellen in situaties.

We ontkennen niet dat er verschillen zijn tussen mensen. Maar die verschillen staan de mogelijkheid van het aanleren van een houding niet in de weg. Wij vatten 'houding' op als een 'aangeleerde en veranderbare neiging tot bepaald gedrag'. Deze opvatting komt overeen met de Engelse term *disposition* (Van der Rijst, 2009).

Maar wat is nu een onderzoekende houding? Voordat we de omschrijving geven zoals we die in dit boek hanteren, noemen we een aantal definities, zodat je weet dat er verschillende opvattingen zijn over het wezen van een onderzoekende houding. Het is dan ook een breed begrip zoals veel begrippen dat zijn. Probeer maar eens een omschrijving te geven van wat een spel precies is of van wat kunst precies is. Er zullen bij dit soort complexe concepten meerdere definities zijn met elk eigen accenten. Volledige overeenstemming over een omschrijving is zeldzaam.

Omschrijving 'inquiry habit of mind' van Earl & Katz (2006):

- waardeert diepgaand begrip;
- stelt oordelen uit;
- kan omgaan met onduidelijkheden;
- kan verschillende perspectieven innemen;
- stelt systematisch gerichte vragen.

De eerste omschrijving van een onderzoekende houding die we kort bespreken is die van Earl en Katz (2006); zij spreken van een 'inquiry habit of mind'. De beschrijving hiervan is te lezen in het kader hiervoor. Earl en Katz richten zich overigens op een specifiek gebied: het analyseren van grote hoeveelheden data rond kwaliteit van scholen.

Definitie wetenschappelijke onderzoekende houding van Van der Rijst (2009):

- kritisch zijn;
- willen begrijpen;
- willen bereiken;
- willen delen;
- willen vernieuwen;
- willen weten.

1 Wat is een onderzoekende houding?

De tweede definitie van een onderzoekende houding komt van Van der Rijst (2009). Hij heeft onderzoek gedaan naar de opvatting van universitaire bètado-centen ten aanzien van een wetenschappelijke onderzoekende houding. In het kader hiervoor zie je de uitkomsten van dit onderzoek. Wat opvalt is de nadruk op 'willen'. De definitie van Van der Rijst valt dus binnen de context van een weten-schappelijke onderzoekende houding en is geredeneerd vanuit wetenschappelijk onderzoek en academici.

Definitie onderzoekende houding van Bruggink en Harinck (2012):

- nieuwsgierigheid / willen weten / zich dingen afvragen;
- open houding / op zoek naar eigen vooronderstellingen / oordeel kun-nen uitstellen;
- kritisch zijn / zaken in twijfel trekken;
- willen begrijpen / tot inzicht willen komen / willen doorgronden;
- bereid zijn tot perspectiefwisseling;
- distantie nemen van routines / vraagtekens bij het vanzelfsprekende / gebaande paden durven verlaten / eigen richting durven kiezen;
- gerichtheid op bronnen / willen voortbouwen op eerdere opvattingen en ideeën;
- gerichtheid op zeker weten / goede bronnen willen gebruiken / nauw-keurig willen zijn;
- willen delen met anderen / onderdeel willen zijn van leergemeenschap.

Bruggink en Harinck (2012) hebben literatuuronderzoek gedaan om tot een defini-tie van het begrip onderzoekende houding te komen. Zij richtten zich op een onder-zoekende houding van (aanstaande) leraren. In het kader hiervoor is hun definitie weergegeven. Wat opvalt is dat het gaat om een veel uitgebreidere omschrijving, met veel meer termen erin dan de omschrijvingen van Earl en Katz en Van der Rijst.

Wat uit deze omschrijvingen naar voren komt, is dat het begrip 'onderzoeken-de houding' in verschillende contexten verschillend wordt geïnterpreteerd. We hebben voor dit boek gekozen voor een omschrijving waarin motivatie en zelf-vertrouwen centraal staan en die bovendien praktijkgericht en werkbaar is. Onze omschrijving is gebaseerd op literatuuronderzoek (waaronder de drie definities hiervoor) en veel gesprekken met deskundigen, docenten en studenten. We heb-ben de omschrijving in die gesprekken getest op bruikbaarheid.

Omschrijving van onderzoekende houding van Van den Herik en Schuitema (2016):

Onze omschrijving van een onderzoekende houding is: de mate waarin iemand gemotiveerd is, het vertrouwen heeft en in een veelheid aan be-roepssituaties toont:

- 1 opmerkzaam te zijn;
- 2 nieuwsgierig te zijn;

1.1 De vier kenmerken van een onderzoekende houding

- 3 bedachtzaam te zijn;
- 4 kritisch te zijn.

Een onderzoekende houding in de praktijk wil zeggen dat je deze basiskennmerken in je gedrag integreert. Daarnaast gaat het erom dat je de verzamelde informatie op een effectieve, creatieve en sociale manier wil delen.

Om een goede leerkracht of sociaal werker te zijn, heb je een onderzoekende houding nodig. In de dagelijkse praktijk kun je nog weleens een steekje laten vallen, zoals schoenen kopen die eigenlijk niet lekker lopen. Als professional wil je fouten zoveel mogelijk voorkomen omdat ze ernstige gevolgen kunnen hebben voor de veiligheid of het welzijn van de mensen met wie je werkt. Kortom, er is een verschil tussen je professionele handelen en je handelen in de dagelijkse praktijk. Onze omschrijving van een onderzoekende houding heeft betrekking op je professionele handelen.

Hierna leggen we allereerst de vier kenmerken van een onderzoekende houding kort uit. Daarna komt kort aan de orde hoe je de verzamelde informatie kunt delen.

1.1 De vier kenmerken van een onderzoekende houding

1 Opmerkzaam zijn

Om iets te kunnen veranderen, bereiken, begrijpen, of uit te leggen moet je het eerst opmerken. Opmerken doe je bijvoorbeeld door te kijken, te lezen of gesprekken van anderen op te vangen. Een conflict tussen twee personen kun je alleen oplossen wanneer je hebt opgemerkt dat er een conflict is. Als je vervolgens probeert de samenwerking tussen de betreffende personen te verbeteren, ben je tegelijkertijd aan het observeren; je kijkt hoe ze reageren. Op basis van je observaties, de gesprekken die je voert en de kennis die je opdoet in vakliteratuur kun je bijsturen. Het gaat bij opmerkzaamheid niet alleen om het vermogen om op te merken, maar ook om de motivatie dat te blijven doen.

Met je observaties hoef je niet altijd direct iets te doen; het is vaak verstandig mensen eerst de kans te geven om iets zelf op te lossen. Maar opmerkzaam zijn is noodzakelijk om te kunnen zien wat er in een situatie gebeurt. Het ligt daarmee aan de basis van een onderzoekende houding.

2 Nieuwsgierig zijn

‘Wat voor cijfer heb je voor dat tentamen gehaald?’ ‘Vindt die jongen mij leuk?’ ‘Wie gaan we allemaal tegenkomen tijdens dat concert?’ Nieuwsgierig zijn we allemaal weleens. We zijn dan gemotiveerd om zaken precies uit te zoeken. Nieuwsgierig zijn kent ook een professionele kant. ‘Wat is de reden dat deze cliënt boos wordt?’ ‘Waarom leest deze leerling dit boek?’ ‘Hoe komt het dat mijn collega mij niet snapt?’ Dergelijke vragen zijn onderdeel van de professionele nieuwsgie-

1 Wat is een onderzoekende houding?

righeid. Die professionele nieuwsgierigheid hoort bij een onderzoekende houding, zoals wij die zien.

Nieuwsgierig zijn houdt in dat je graag dingen wilt weten over iemand, een situatie of een bepaald onderwerp. Aan die nieuwsgierigheid kun je op verschillende manieren uiting geven, namelijk door:

- 1 vragen te stellen;
- 2 gericht te zijn op papieren bronnen;
- 3 gericht te zijn op personen en ervaringen;
- 4 handelingen uit te proberen in de praktijk.

Er is iets wat je nieuwsgierigheid behoorlijk in de weg kan zitten, namelijk dat je niet tegen onduidelijkheid en onzekerheid kan. Wellicht kom je erachter dat zaken veel complexer zijn dan je dacht of krijg je pittige feedback. Andere hindernissen voor nieuwsgierigheid zijn vermoeidheid, emoties en stress. Een geoefende professional weet deze obstakels te overwinnen.

3 Bedachtzaam zijn

Stilstaan bij wat er gebeurt, nadenken, niet meteen oordelen en van perspectief wisselen zijn stuk voor stuk aspecten die vallen onder bedachtzaam zijn. Het lijken zaken die een boeddhist voorleeft, en misschien klopt dat wel. Maar ook in een professionele context zijn deze aspecten van belang. Bedachtzaam zijn helpt je een doordachte keuze te maken. Niet in elke situatie hoeft je meteen te handelen; soms is stilstaan effectiever.

4 Kritisch zijn

Het vierde kenmerk van een onderzoekende houding is kritisch zijn. In dit boek gebruiken we kritisch zijn niet in de negatieve zin van het woord, maar in de positieve. Het gaat dan bijvoorbeeld om argumenten verzamelen, goed kunnen redeneren, denkfouten opsporen. Als je een onderzoekende houding hebt, ga je niet uit van vaste patronen en routines maar trek je dingen in twijfel.

Een ander aspect van kritisch zijn is tegenargumenten bedenken. In het dagelijks leven doen mensen dat niet altijd. Soms nemen mensen eerst een besluit en bedenken ze pas daarna argumenten voor hun beslissing. Bijvoorbeeld bij het kopen van nieuwe kleding. Heel functioneel, anders kun je nooit meer zomaar iets kopen. In een professionele context is het de bedoeling dat je niet alleen argumenten formuleert voor een bepaalde keuze, handeling of oplossing, maar ook tegenargumenten. Dat op zoek gaan naar tegenargumenten is onderdeel van een onderzoekende houding.

Informatie delen

Als je alle kenmerken van een onderzoekende houding in een professionele context hebt ingezet, is de kans groot dat je informatie hebt verworven. Die informatie kan relevant zijn voor jouw eigen handelen, maar ook voor collega's op je stage- of werkplek of voor medestudenten. Een professional met een onderzoe-

1.2 Methodisch werken, ethiek en reflectief vermogen

kende houding gaat na voor wie de verzamelde informatie relevant is en hoe die informatie het beste kan worden gedeeld (zie voor dit onderwerp hoofdstuk 7).

1.2 Methodisch werken, ethiek en reflectief vermogen

In je opleiding leer je plannen, informatie verzamelen, rapporteren. Methodisch werken wil zeggen dat je werkt volgens bepaalde te verantwoorden strategieën. Die verantwoording bestaat bijvoorbeeld uit een wetenschappelijk getoetste aanpak of uit eerdere ervaringen die zich in de praktijk hebben bewezen.

Methodisch werken

In elke hbo-opleiding wordt aandacht besteed aan methodisch werken (Vereniging Hogescholen, 2014), waarbij je als professional je handelen verantwoordt. Soms gebruik je daarbij onderzoek van anderen. Als je onderzoek van anderen gebruikt, valt dat binnen het kader van onderzoekend vermogen. Onderzoekend vermogen bestaat uit drie componenten (Vereniging Hogescholen, 2014):

- 1 een onderzoekende houding;
- 2 kennis uit onderzoek van anderen toepassen;
- 3 zelf onderzoek doen.

De onderzoekende houding heeft dus een plaats binnen het onderzoekend vermogen waarover een professional moet beschikken om methodisch te kunnen handelen in de praktijk. Onderwerpen die in het hoger onderwijs veel aandacht krijgen zijn, naast methodisch handelen, ethiek en reflectief vermogen. Ze hangen samen en overlappen met de onderzoekende houding.

Ethiek

Op allerlei gebied wordt onderzoek gedaan, zoals onderzoek naar het heelal. Dat gebeurt grotendeels vanachter een bureau: daar kan de onderzoeker eerst bepalen wat hij wil onderzoeken, vervolgens informatie verzamelen, waarna hij deze informatie achter zijn bureau verwerkt. Kloppen de conclusies niet of komt er niets uit het onderzoek, dan heeft niemand daar last van, behalve hijzelf.

De onderzoekende houding binnen het veld van zorg en onderwijs heeft een ethische component; het gaat ook om het voorkomen van 'schadelijke' fouten en om de meerwaarde die iets heeft voor een kwetsbare doelgroep. Ethiek is het onderzoeksgebied dat betrekking heeft op moreel handelen. Ethiek houdt zich bezig met de vraag wat goed handelen is en welke opvattingen hierover zijn. Om argumenten te kunnen verzamelen rond ethische kwesties, is een onderzoekende houding nodig. Het gaat er in dit verband om kritisch argumenten te wegen en een oordeel te kunnen uitstellen. Een onderzoekende houding is dus ook voor ethische kwesties onontbeerlijk.

1 Wat is een onderzoekende houding?

Reflectief vermogen

Ook reflectief vermogen is te verbinden met het concept van de onderzoekende houding. Reflectie heeft vooral te maken met het proces van een lerende professional in praktijksituaties. Reflectie wordt in algemene zin opgevat als 'nadenken over' (Verloop & Lowyck, 2003).

Het doel van reflecteren is continu te blijven leren. Het is een cyclisch proces. Reflecteren kan op het moment dat je je in een situatie bevindt, dan spreken we van 'reflection-in-action'. Reflecteren kan ook plaatsvinden nadat een bepaalde gebeurtenis zich heeft afgespeeld, dan spreken we van 'reflection-on-action' (Weggeman, 2000). De gedachte achter reflecteren is dat ervaring alleen niet leidt tot leren: om van de ervaring te kunnen leren, moet je ook bewust stilstaan bij de gebeurtenis. Met behulp van vragen kun je je handelen verbeteren: wat kan ik leren van wat er gebeurt of is gebeurd in deze situatie? Hoe kan ik dat geleerde gebruiken in vergelijkbare situaties? Dit vraagt kennis, zodat je een situatie kunt plaatsen, en het vraagt vaardigheden, zoals reconstrueren wat er is gebeurd en je gevoel tijdens een situatie onder woorden kunnen brengen. Het vraagt bovendien lef: je fouten onder ogen durven zien. Ook hier speelt een onderzoekende houding een rol: de wil en motivatie om werkelijk te begrijpen wat er aan de hand is.

1.3 Waarom een onderzoekende houding zo belangrijk is

Een eerste argument waarmee we het belang van een onderzoekende houding kunnen onderbouwen is dat het werkveld een onderzoekende houding vraagt. We lichten dit in paragraaf 1.3.1 aan de hand van de vier kenmerken toe.

1.3.1 Doen wat het werkveld vraagt

1 Opmerkzaam zijn

Wanneer je gemotiveerd en bereid bent om opmerkzaam te zijn, zie en hoor je meer. Je ziet meer kansen en mogelijkheden om zaken op een plezierige manier voor je doelgroep aan te pakken. En je neemt ook eerder zorgwekkende ontwikkelingen waar zodat je erger kunt voorkomen (preventief handelen).

2 Nieuwsgierig zijn

Graag willen weten hoe iets zit, zorgt er vaak voor dat je ook beter weet hoe het zit. Door veel goede vragen te stellen, kun je meer relevante informatie verzamelen over situaties die spelen op de werkvloer. Wanneer je meer relevante informatie hebt, kun je betere en slimmere beslissingen nemen voor jezelf, je collega's en de doelgroep waarmee je werkt.

3 Bedachtzaam zijn

Als professional in zorg en onderwijs werk je met mensen. Ieder van ons is geneigd om aannames of soms zelfs vooroordelen over mensen te vormen. Vaak kloppen deze aannames en vooroordelen niet en doe je anderen tekort. Een manier om

1.3 Waarom een onderzoekende houding zo belangrijk is

iemand te begrijpen is je in hem verplaatsen, breder kijken en je oordeel uitstellen. Dit maakt dat je eerlijker kunt handelen ten opzichte van je doelgroep.

4 Kritisch zijn

Door zo nu en dan je eigen handelen onder de loep te nemen kun je steeds beter en beter worden. In zorg en onderwijs komen misstanden voor die wellicht niet zouden voorkomen wanneer professionals kritischer waren geweest. Denk bijvoorbeeld aan het vastbinden van 'lastige' cliënten in de zorg. Denk aan het onvermogen van sommige leerkrachten om zorgwekkende signalen rond de psychische gesteldheid van leerlingen op te vangen.

In opleidingen, overheidsinstellingen en bedrijven wordt vaak gesproken over het belang van de zogenoemde 21e-eeuwse vaardigheden: opleiders en werkgevers vinden dat toekomstige professionals onder andere kritisch moeten kunnen denken, creatieve oplossingen moeten kunnen bedenken en grote hoeveelheden informatie moeten kunnen verwerken (Kennisset, 2015).

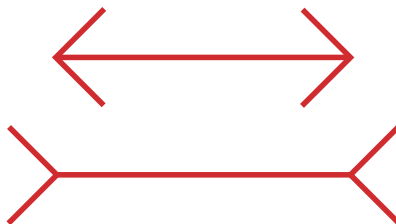
Helaas worden we in deze samenleving niet bepaald aangemoedigd om nieuwsgierig, opmerkzaam, kritisch en bedachtzaam te zijn. In vriendengroepen is werken aan 'vragen stellen over iets wat vanzelfsprekend lijkt' niet iets om op feestjes mee te scoren. Via reclames worden we ontmoedigd om kritische vragen te stellen over producten, onder het motto: koop ze maar gewoon. We worden verleid om producten te kopen en we laten ons vaak ook verleiden. Als het gaat om politiek wint onderbuikgevoel het nogal eens van goed nadenken (afstraffen in plaats van een goede langetermijnoplossing bedenken, bijvoorbeeld). En ten slotte zijn niet alle ouders en leerkrachten geneigd kinderen uit te nodigen om onderzoekend te zijn ('doe gewoon, blijf op je plaats zitten en leer de woordjes uit je hoofd').

1.3.2 Fouten doorzien

Een tweede mogelijke denkfout voor het verantwoorden van het belang van een onderzoekende houding is dat we als mens fouten maken. Een onderzoekende houding helpt fouten te voorkomen.

In de psychologie is veel onderzoek gedaan naar fouten die mensen van nature maken. Hierna beschrijven we drie voorbeelden.

- 1 Dit voorbeeld is beroemd: de optische illusie (zie figuur 1.1). Ook al zijn beide lijnen even lang, ons waarnemen wordt verstoord door onze hersenen.

Figuur 1.1 Beide lijnen zijn even lang

1 Wat is een onderzoekende houding?

Een variant hierop die bijna iedereen kent is dat je 's avonds alleen thuis bent en in ieder geluidje een inbreker denkt te horen. Je weet het zeker. Maar het is de wind die je hoort.

- 2** Mensen vormen stereotypen rond individuen die behoren tot de groepen waar ze zelf niet toe horen. Het gaat in dit geval dus om de fout van stereotypering. Zo bestaan er stereotypen over moslims, bankiers, werklozen en gehandicapten. De aanname is dat bepaalde eigenschappen die bij het stereotiepe beeld horen bij alle leden van de groep horen.
- 3** Mensen kunnen gaan denken dat ze in bepaalde situaties voorbestemd zijn voor pech en geluk. Ze geloven dat een bijzondere kracht bepaalt wat er met ze gebeurt; dat gaat vanzelf (van nature). Stel: je bent in het casino en het is al drie keer achter elkaar prijs. De kans is groot dat je aanneemt dat dit je geluksdag is. Dat gaat vanzelf. Want net als iedereen heb je soms de neiging om aan bijzondere gebeurtenissen bovennatuurlijke krachten toe te kennen (Kunda, 2000).

Los van de vraag of bovennatuurlijke krachten bestaan: in ieder leven gebeurt wel eens iets wat maar een keer gebeurt en dus heel bijzonder is. En een op de miljoen keer gebeurt er iets wat maar een op de miljoen keer gebeurt. Hele bijzondere, toevallige en uitzonderlijke voorvallen horen bij het leven en daar hoeft niet per se een bovennatuurlijke verklaring voor te zijn.

De fouten in de drie genoemde 'van nature'-categorieën hebben te maken met zogenoemde heuristieken: denkgelgjes in ons hoofd die ons helpen snel en zonder al te veel energie beslissingen te nemen en de situatie te begrijpen. Wanneer je bijvoorbeeld iemand in een groepje mensen ziet staan, ga je ervan uit dat deze persoon onderdeel is van de groep. Dat kan in bepaalde situaties handig zijn, omdat je dan de groep als geheel kunt aanspreken. Maar het kan ook vervelend zijn voor jezelf of de ander, bijvoorbeeld als die persoon helemaal niet bij die groep wil horen.

Er zijn nog veel meer voorbeelden te geven van fouten die mensen van nature maken. Vanuit de evolutietheorie zijn zulke fouten ook logisch: eigenschappen die onze kans op overleven en voortplanten vergroten zullen blijven bestaan en zullen sterker worden. Eigenschappen die de kans op overleven en voortplanting hebben verkleind in het verleden, verdwijnen op den duur. Het zou goed kunnen dat mensen die meteen alert zijn als ze een vreemd geluid horen een grotere overlevingskans hebben dan mensen die het geluid afdoen met: 'Och, het zal wel weer de wind zijn.' De eigenschap 'alertheid bij vreemde geluiden' is door eeuwen evolutie steeds verder versterkt.

Onze hersenen zijn door miljoenen jaren evolutie zo gevormd dat de kans op overleven en voortplanten zo groot mogelijk is: ze zijn ingericht op overleven en niet op professioneel zorg dragen voor kwetsbare doelgroepen (Haring, 2001). Ons menselijke denkvermogen heeft evolutionair gezien absoluut voordelen, en onze hersenen zijn niet voor niks zo ver doorontwikkeld. Aangezien stereotypen

1.3 Waarom een onderzoekende houding zo belangrijk is

evolutionair gezien voordeel hadden, hebben deze eigenschappen zich in onze hersenen vastgezet. Het kost veel tijd en energie om bedachtzaamheid, nieuwsgierigheid, opmerkzaamheid en kritisch zijn ervoor in de plaats te zetten. Maar het kan wel. Het is net als met het veranderen van slechte gewoontes een kwestie van volhouden.

1.3.3 Onzekerheid is de enige zekerheid

Naast de eisen van het werkveld en de noodzaak fouten te doorzien, is er nog een reden te geven voor het belang van een onderzoekende houding. Stel dat we leven in een wereld waarin absolute zekerheid bestaat rond alles wat we doen. Omdat we alles met zekerheid weten, weten we ook precies wat de beste aanpak is van een bepaalde situatie. Discussie is niet nodig, er is maar een standpunt: het 'ware' standpunt. Wanneer we alles met honderd procent zekerheid weten is een onderzoekende houding helemaal niet nodig. We weten hoe we het in de zorg en het onderwijs moeten aanpakken, op elk gebied. Er bestaan geen meningsverschillen over. We kunnen dan bijvoorbeeld protocollen opstellen aan de hand waarvan we kunnen observeren, en als we die protocollen volgen, hoeven we verder niet opmerkzaam te zijn. Bedachtzaamheid is evenmin nodig: er is maar een perspectief, en fouten kunnen niet worden gemaakt. Kritisch zijn voegt niks toe, het is tijdverspilling te twijfelen aan de juistheid van zaken. Nieuwsgierigheid is misschien nog wel van belang, maar zeer beperkt: als we iets willen weten pakken we een boek en zoeken het op.

We leven niet in zo'n wereld van absolute zekerheid. We leven in een wereld waarin we een heleboel nog niet weten. Bijna dagelijks krijgen we te maken met nieuwe kennis waarvan we moeten bekijken in hoeverre die klopt en bruikbaar is. Rond heel veel zaken en de aanpak ervan bestaan tegenstrijdige theorieën, bijvoorbeeld over zeer essentiële thema's als het ontwikkelingsverloop bij mensen. Wanneer is er sprake van een problematische ontwikkeling en wanneer moeten we als professionals ingrijpen? Er is lang niet altijd overeenstemming over de feiten, over wat de waarheid is. Zelfs over fundamentele feiten bestaan verschillende opvattingen.

1 Wat is een onderzoekende houding?

Sommige mensen zien waarheid als kennis over de natuurwetten. Als we een voorwerp in onze hand houden en loslaten, valt het naar beneden. Dat is een natuurwet. Er zijn ook wetmatigheden te formuleren rond het gedrag van mensen, zoals: 'door in aanraking te komen met zaken die je bang maken word je daar op den duur minder bang voor', of: 'door gedrag te belonen wordt dit gedrag versterkt' (Lievers, 2006).

Er zijn ook mensen die stellen dat waarheid niks met wetmatigheden in de natuur te maken heeft maar vooral met bestaande afspraken tussen mensen. Water is bijvoorbeeld een vloeistof met de molecuulstructuur H_2O omdat we dat nu eenmaal zo hebben afgesproken. Pluto is tegenwoordig een dwergplaneet en niet langer een planeet omdat we dat zo hebben afgesproken. Water kan dodelijk zijn bij stormen en overstromingen en water kan ook dorst lessen en zo levens redden. Wat de waarheid rond water is, hangt af van de omstandigheden. Volgens degenen die zo naar waarheid kijken, geldt dit voor alle soorten kennis.

Er zijn ten slotte mensen die waarheid vooral zien als datgene wat in een specifieke situatie werkt. Iets is waar als het helpt om een doel te bereiken en iets is niet waar als het dat doel niet dichterbij brengt. We noemen dit 'pragmatisme'. Aanhangers van het pragmatisme zijn veelal van mening dat mensen veel tijd verliezen met filosoferen, nadenken en uitzoeken wat iets 'in wezen is' in plaats van te zien dat de waarheid van situatie tot situatie kan verschillen. In de ene situatie werkt dit en is dit de waarheid, in een andere situatie is de waarheid weer iets anders. In onze beschrijving van een onderzoekende houding zijn we pragmatisch geweest: we kozen een omschrijving die goed werkt in de praktijksituatie; dat was ons uitgangspunt; we gingen niet uit van natuurwetten rond een onderzoekende houding of van het idee dat we algehele overeenstemming kunnen bereiken over wat een onderzoekende houding precies is.

We weten een heleboel niet, we zijn het rond veel zaken niet eens en we hebben dus ook verschillende visies op wat waarheid is. Maar het gaat nog verder: het is namelijk de vraag of je als mens iets ooit helemaal zeker kunt weten! We weten bijvoorbeeld niet zeker dat er geen kabouters bestaan. Misschien wordt morgen wel het bewijs geleverd voor het bestaan van kabouters. We weten ook niet zeker dat de wereld die we om ons heen zien daadwerkelijk de wereld is. Misschien worden we straks wakker en blijkt dat we al die tijd in een droomwereld hebben geleefd – en bestaat dit boek over de onderzoekende houding helemaal niet (in de Amerikaanse sciencefictionfilm *The Matrix* uit 1999 wordt zo'n scenario van een illusionaire wereld geschetst).

Wetenschapsfilosoof Popper stelt dat je nooit honderd procent zeker kan zijn van iets. Het hoogst haalbare is: zoveel mogelijk bewijs voor iets verzamelen en alle tegenargumenten overtuigend weerleggen. Maar wellicht zal op een dag toch het tegenargument worden geleverd die je zekerheid alsnog aan het wankelen brengt (De Vries, 1995). Je begrijpt waarschijnlijk al waar we naartoe willen: om goed om te kunnen gaan met alle onzekerheden, met meningsverschillen en met steeds nieuwere en complexere kennis is een onderzoekende houding onmisbaar.

Een onderzoekende houding ontwikkelen

Aandacht voor het aanleren van een onderzoekende houding is niet nieuw. Al sinds er onderwijs bestaat worden er werkvormen bedacht om leerlingen en docenten goede vragen te leren stellen, beter en scherper te leren nadenken, en te leren zaken vanuit meerdere perspectieven te bekijken. Zo werden in het oude Griekenland raadsels bedacht die mensen konden helpen tot inzichten te komen. Dit is een beroemd voorbeeld: 'Wat heeft 's morgens vier benen, 's middags twee en 's avonds drie?'

Dit hoofdstuk gaat over hoe jij in deze tijd een onderzoekende houding kan leren. Maar eerst nog een kort uitstapje naar de Griekse oudheid, om te laten zien dat het leren van een onderzoekende houding niet nieuw is.

2.1 Plato en Socrates

De Griekse filosoof Plato was een invloedrijke westerse denker die leefde in de vierde eeuw voor Christus. Plato beschreef de filosofie van een andere filosoof, zijn voorganger Socrates (die zelf nooit iets op papier heeft gezet). Socrates beseftte dat hij in wezen niet in staat was te bepalen wat werkelijk belangrijk en waar is. Dit gaf hem een voorsprong op zijn omgeving. De mensen waren namelijk nogal stellig over wat zij wisten. Maar Socrates wist in ieder geval een ding meer dan zijn omgeving, namelijk: we weten in het leven niets zeker. Dat maakte het belang van onderzoek des te groter.

Volgens Plato was het Socrates' missie om anderen te leren inzien dat het verstandiger is je aannames niet te betitelen als zekerheid. En ook om goed onderzoek te doen naar jezelf om jezelf te leren kennen. Plato beschrijft in zijn werk dialogen die Socrates voerde met zijn tijdgenoten, waarin Socrates vragen stelde en zijn gesprekspartner die vragen met grote stelligheid beantwoordde. Maar bij doorvragen van Socrates verdween deze stelligheid omdat de gevolgde redeneringen uiteindelijk niet bleken te kloppen (Shield, 2005).

2.2 Hoe leer je een onderzoekende houding aan?

Stel: je bent bezig met een studie in het hoger onderwijs waarin het aanleren van een onderzoekende houding een belangrijk onderdeel is. In de hoofdstukken 3 tot en met 7 krijg je oefeningen aangereikt om een onderzoekende houding te ontwikkelen. In deze paragraaf gaat het over de theoretische vraag hoe je een onderzoekende houding aanleert.

Een onderzoekende houding is niet vanzelfsprekend. Het ontwikkelen ervan vraagt tijd en doorzettingsvermogen, en vooral veel oefening. In het vorige hoofdstuk heb je kunnen lezen over de vier kenmerken van de onderzoekende houding: opmerkzaam zijn, nieuwsgierig zijn, bedachtzaam zijn, en kritisch zijn. Het is mogelijk elk kenmerk afzonderlijk te oefenen. Op die manier krijg je grip op de betekenis van het kenmerk en oefen je heel specifiek met het toepassen van dat kenmerk in je dagelijkse (professionele) handelen.

Een onderzoekende houding ontwikkelen vraagt tijd, doorzettingsvermogen en oefening

Je kunt een onderzoekende houding aanleren binnen je opleiding, op je stageplek, en ook privé. Tijdens je stage stel je bijvoorbeeld kritische vragen over de manier waarop wordt omgegaan met het aanschaffen van nieuwe spullen. Op je opleiding krijg je de opdracht een stelling te verdedigen. Tijdens het geven van een gymles zie je dat een van de kinderen niet mee kan komen. Allemaal voorbeelden van situaties waarin een onderzoekende houding van belang is. Met dit boek bieden we je oefenmateriaal.

De drie fasen

Iemand die iets wil leren, is gemotiveerd om te leren. Er zijn twee verschillende typen motivatie, namelijk intrinsiek en extrinsiek. Als je iets vanuit jezelf wilt leren,